

บทที่ 4

อัตลักษณ์ทางสุนทรียภาพของนาฏศิลป์ลุ่มน้ำโขง

อัตลักษณ์ทางสุนทรียภาพของนาฏศิลป์ลุ่มน้ำโขง จากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบมี โครงสร้างและไม่มี โครงสร้าง และการสนทนากลุ่ม แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา สามารถนำเสนอผลการวิจัยได้ ดังนี้

อัตลักษณ์ทางสุนทรียภาพของนาฏศิลป์ลุ่มน้ำโขง ไทย-ลาว

นาฏศิลป์ เป็นภาษาสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อความหมาย เป็นระบบคุณค่าของสังคมและวัฒนธรรม ภาษาสัญลักษณ์ในนาฏศิลป์สามารถเก็บรักษาหลักปรัชญาความคิด ความทรงจำเกี่ยวกับบรรพบุรุษและวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่างๆ ให้คงอยู่ นาฏศิลป์เกิดขึ้นโดยอาศัยบริบททางวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ การฟ้อนต่างๆ ในสังคมลุ่มน้ำโขงซึ่งเกิดจากการประกอบพิธีกรรมหรือประเพณีต่างๆ ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา อาจมีการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อ และพิธีกรรมให้เข้ากับสถานะแวดล้อมทางสังคมในยุคใหม่ แต่การฟ้อนก็ยังปรากฏให้เห็นและเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เพราะใช้เป็นเครื่องแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ใช้ในการประกอบพิธี นอกจากนี้ นาฏศิลป์มีความสำคัญเป็นสิ่งที่กระตุ้นจิตสำนึก และให้ความหมายแก่แบบแผนวัฒนธรรมในรูปของสัญลักษณ์ ดังนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในแถบลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะกลุ่มภาษาตระกูลไทย-ลาว ซึ่งมีจารีตประเพณีที่มีความคล้ายคลึงกัน ได้สร้างสรรค์ศิลปะการฟ้อนจากอดีตสู่ปัจจุบันจนกลายเป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง มีการคิดประดิษฐ์ท่าฟ้อนจากสิ่งที่พบเห็นสัมผัสและเรียนรู้ด้วยประสบการณ์นำมาปรับใช้ในสังคมจนกลายเป็นอัตลักษณ์ในปัจจุบันนี้

การฟ้อนเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชาติมีอยู่คู่กับมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา เป็นการสร้างสรรค์ผลงานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอารยะของชาติและยังแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกรักใคร่ ค่านิยม ไม่ว่าจะเป็นการฟ้อนเพื่อความสนุกสนานบันเทิงก็ตาม ถือว่าเป็นศิลปะที่มีคุณค่า ในการศึกษาความเป็นอัตลักษณ์ของการฟ้อนนั้นมองเห็นได้ทุกระบวนที่รวมออกมาเกิดขึ้นเป็นการฟ้อน ไม่ว่าจะเป็นการฟ้อนที่รังสรรค์จากชาวบ้าน หรือประยุกต์ขึ้นมาใหม่ แล้วก็ตาม นับเป็นการศึกษาโดยละเอียดเพื่อนำสู่การเปรียบเทียบถึงอัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทของการฟ้อน คือ องค์ประกอบของการฟ้อน อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำหลักเกณฑ์องค์ประกอบการฟ้อนเป็นส่วนสำคัญต่อการศึกษาถึงความเป็นอัตลักษณ์การฟ้อนในลุ่มน้ำโขง โดยศึกษาองค์ประกอบการฟ้อนในประเด็นต่อไปนี้

1. อัตลักษณ์ท่าฟ้อนรำ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของนาฏศิลป์คือ “ท่าฟ้อน” ดังนั้นท่าฟ้อนที่แสดงออกเป็นการสื่อความหมายด้วยภาษาสัญลักษณ์(ภาษาท่า,นาฏยศัพท์) อาศัยการเคลื่อนไหวร่างกาย จังหวะ ทำนองและเนื้อร้อง การสื่อความหมายบางอย่างแก่ผู้อื่นไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นมนุษย์ ผีหรือเทพต้องอาศัยบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เพราะการฟ้อนรำที่แสดงออก และการสื่อความหมายในนาฏศิลป์ จะรับรู้ได้ต้องอาศัย ข้อตกลงที่มีมาในสังคมซึ่งเรียกว่า ขนบ ประเพณี ศาสนา ความเชื่อ มาตรฐานทางศิลปะ (นิธิ เอียวศรีวงศ์.2543:151)

การสื่อความหมายในการฟ้อนรำเป็นการสื่อด้วยภาษาท่า จากลักษณะการฟ้อนรำเป็นการสื่อความหมายโดยอาศัยการเคลื่อนไหวร่างกาย ฟ้อนประกอบเสียงดนตรี นอกจากนี้ต้องการหรือเจตนาหรือมีเจตนาสื่อความหมายแก่นุชย์ด้วยกัน ผี หรือเทพแล้วยังมีวัฒนธรรมความเชื่อแฝงอยู่ให้เห็น วัฒนธรรมที่แฝงอยู่สื่อความแก่ผู้ชม คือ ผีหรือเทพ เช่น การฟ้อนเหยา การฟ้อนผีฟ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ในเขตพื้นที่จังหวัดสกลนคร จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดนครพนม ในประเทศไทยรวมถึงประเทศลาว การฟ้อนฝีมด ในภาคเหนือ หรือการฟ้อนในพิธีทำเนียงจอนอง ของชนเผ่ากระตู่ สปป.ลาว

ดังนั้นท่าฟ้อนจึงมีบทบาทที่สำคัญต่อผู้ชม และมีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะชุดการแสดง กล่าวคือ ท่าฟ้อนที่พบในกลุ่มน้ำโขงส่วนใหญ่เลียนแบบมาจากคน สัตว์ และธรรมชาติ ซึ่งท่าต่างๆที่พบเห็นนำมาดัดแปลงประดิษฐ์เป็นท่าฟ้อน ใช้ชื่อท่าตามความเหมาะสม ท่าฟ้อนแต่ละท่านั้นสามารถสื่อความหมายให้ผู้ชมได้รับรู้ว่าท่าฟ้อนแต่ละท่านั้นหมายถึงอะไร ตลอดจนท่าฟ้อนมีความเป็นอิสระสูง ไม่มีข้อจำกัดตายตัวทั้งมือ และเท้า ส่วนใหญ่ท่าฟ้อนจะได้อมาจากท่าธรรมชาติและท่าพื้นฐานที่แตกต่างออกไปเฉพาะถิ่น เช่น ฟ้อนผู้ไท ฟ้อนผีฟ้า ฟ้อนไทยคำ เรือมอันเร เป็นต้น ถึงแม้จะมีความคิดที่จะพยายามกำหนดท่าฟ้อนให้เป็นแบบฉบับขึ้น มีหลักเกณฑ์ขึ้น มีระบบและเป็นหลักเกณฑ์ยิ่งขึ้น ซึ่งไม่ใช่แนวคิดที่ถูกต้องนักเพราะจะเป็นการตีกรอบให้ตัวเอง ซึ่งตามจริงแล้วท่าฟ้อนของวัฒนธรรมกลุ่มน้ำโขงมีความเป็นอิสระไม่มีการกำหนดทำเนียงตายตัวไปว่าเป็นท่าอะไร ขึ้นอยู่กับผู้ประดิษฐ์จะตั้งชื่อว่าทำอย่างนั้นเรียกว่าอะไร ความเป็นอิสระของท่าฟ้อนของกลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มน้ำโขง ทำให้การประดิษฐ์ชุดฟ้อนใหม่ๆ นั้นมีท่าฟ้อนที่วิจิตรสวยงามแปลกตายิ่งขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดที่จะกำหนดแม่ท่าของการฟ้อนของภาคอีสาน ภาคเหนือ และในประเทศลาวนั้นได้นำมาจาก “กลอนฟ้อน” ซึ่งเป็นกลอนยาวชนิดหนึ่ง ใช้กลอนเจ็ดแปดหรือกลอนเก้า และนำมาจากรรณกรรมต่างๆ การฟ้อนเป็นศิลปะอันหนึ่งที่มาพร้อมกับการลำ การฟ้อนจะมีกี่แบบไม่ปรากฏชัด

ดังนั้นการฟ้อนรำในกลุ่มน้ำโขงที่พบ มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ ดังนี้

ลักษณะมือ	ลักษณะเท้า	ลักษณะลำตัว	การเคลื่อนไหว
<p>1. การจับนิ้วมือ หัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดติดกัน</p> <p>2. การพรมมือ หรือ การกระดิกนิ้ว นิยมกระดิกนิ้วไปมาตลอดเป็นส่วนใหญ่ในขณะฟ้อน</p> <p>3. การยกมือ ไม่จำกัดตายตัวว่าจะยกมือระดับไหนแน่นอนจนถึงแม้จะเป็นท่าเดียวกัน เช่น ท่าฟ้อนจกของฝ่ายชาย และท่าปกป้องของฝ่ายหญิง</p> <p>4. การม้วนมือ มีการม้วนมือทั้ง 2 ในลักษณะหมุนมือม้วนพันกัน เช่น ท่าหยิกไหล่ ลายมวย</p> <p>5. การกำมือ มีการกำมือแบบหลวม ๆ เช่น ท่าเลี้ยงผีไฟ ท่าช้างชูวง ท่าหยิกไหล่ ลายมวย</p> <p>6. การปกป้องมีการใช้มือในลักษณะปกป้อง</p>	<p>1. การเขย่งเท้า มีการเขย่งเท้าโดยใช้ปลายเท้าข้างใดข้างหนึ่งแตะพื้นแล้วก้าวเดินในลักษณะเขย่ง เช่น ท่าขาเหย่ง หรือขยับขาเขย่งไปข้างหน้า</p> <p>2. การก้าวไขว้ นิยมก้าวเท้าข้างใดข้างหนึ่งไขว้ข้างหน้า และเปิดส้นเท้าหลัง</p>	<p>1. มีการขย่มตัวและเข้าให้เข้ากับจังหวะทั้งในลักษณะยืนอยู่กับที่และก้าวเดินในขณะฟ้อน</p> <p>2. การเอนตัว ไม่นิยมยึดลำตัวตั้งตรงเต็มที่ แต่มีการเอนตัวไปด้านหลังหรือโน้มตัวไปด้านหน้า</p>	<p>1. เคลื่อนไหวท่าทางตลอดเวลาในขณะที่ฟ้อน</p> <p>2. มีการเคลื่อนไหวเท้าโดยก้าวเท้าไปทั้งด้านหน้า ด้านข้าง ด้านหลังสลับกันไป หรืออาจจะทำท่าฟ้อนอยู่กับที่ในบางครั้ง ทั้งนี้ไม่จำกัดตายตัว แล้วแต่หมอลำจะเคลื่อนไหวตามอารมณ์ และความรู้สึกในการฟ้อนของตน เป็นไปตามธรรมชาติ</p> <p>3. ท่าฟ้อนจะมีการฟ้อนถอยหนี หลบหลีก และปกป้องให้พ้นจากการฉวยโอกาส ลวนลามของฝ่ายชาย</p>

อวัยวะเพศทั้งส่วนบน และส่วนล่างในท่า พ็อนเกี้ยว			
---	--	--	--

ตาราง 2 อัตลักษณ์ท่าพ็อนรำที่ปรากฏในกลุ่มน้ำโจง

2. อัตลักษณ์ด้านการแต่งกาย

เครื่องแต่งกายเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่ทำให้บุคคลสามารถเน้นการแต่งกายให้เด่น

สวยงาม ทำให้มีบทบาทสำคัญในสังคม ผู้ที่ใช้จะต้องเลือกให้เหมาะสมกับโอกาส เพื่อส่งเสริมบุคลิกของตนเองให้ดูสง่างามยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับเครื่องแต่งกายที่ใช้ประกอบการละเล่น การแสดงในโอกาสและประเพณีต่าง ๆ ที่จะต้องคำนึงถึงความสวยงามเป็นสำคัญ เครื่องแต่งกายประกอบการพ็อน เป็นเครื่องแต่งกายตามท้องถิ่นและมีลักษณะเครื่องแต่งกายแบบพื้นบ้าน มีทั้งแบบดั้งเดิม และแบบประยุกต์ให้สวยงาม ซึ่งจะใช้ผ้าพื้นบ้านเป็นผ้าลายจิดหรือจีนหมี ใช้เครื่องประดับเงินเป็นหลักและมีการพัฒนาเครื่องประดับเพิ่มจากเดิมให้เป็นชุดประยุกต์อาจจะใช้เครื่องเพชรหรือเครื่องประดับทองให้เกิดความสวยงาม โดยมีลักษณะการแต่งกาย 3 ลักษณะ คือ

การแต่งกายแบบเครื่องใหญ่	การแต่งกายตามเนื้อเพลงและท่วงทำนองเพลง	แบบพื้นบ้านหรือชนเผ่า
การนำชุดแต่งกายที่มีลักษณะสีล้วน แวววาว ประดับด้วยเพชร หรือมุก ดูสวยงาม เช่น การแต่งกายโขน พระลัก-พระกลาม พ็อนนางแก้วในประเทศลาว	การนำชุดแต่งกายที่ประดิษฐ์ขึ้น เฉพาะการแสดงนั้นซึ่งบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของเนื้อเพลงหรือท่วงทำนองเพลง เช่น พ็อนบายศรี ผู้แต่งกายจะประดับด้วยอุปกรณ์ที่เป็นสิริมงคลหรืออุปกรณ์ที่มีอยู่ในพานบายศรี ประกอบด้วย ฟ้าย ข้าว ไข่ ซึ่งนำมาใช้ประกอบการแสดง เป็นต้น	เป็นการแต่งกายตามท้องถิ่นต่างๆ โดยนำชุดประจำท้องถิ่นมาใส่และแสดงซึ่งชุดแต่งกายนั้นบ่งบอกถึง รสนิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเป็นอยู่ เช่น พ็อนผู้ไท พ็อนชนเผ่าในสปป.ลาว เป็นต้น

ตาราง 3 อัตลักษณ์การแต่งกายที่ปรากฏในกลุ่มน้ำโจง

3. อัตลักษณ์ของผู้แสดง

อัตลักษณ์ของผู้แสดงหรือช่างฟ้อนในการฟ้อนรำของกลุ่มไทย-ลาวในกลุ่มน้ำใจ มีการกำหนดผู้แสดง 2 ลักษณะ คือ กำหนดตามแบบแผน คือ เป็นการจัดผู้แสดงให้เหมาะสมตามลักษณะของการฟ้อนนั้นๆ เพื่อมุ่งเน้นความสวยงามและรูปแบบที่ถูกต้อง นักแสดงที่พบส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงมากกว่าฝ่ายชายกำหนดตามแบบพื้นบ้าน คือ ไม่มีรูปแบบที่แน่นอน สามารถยืดหยุ่นได้ตามโอกาส ไม่มีกรอบที่ชัดเจน ผู้แสดงสามารถแสดงได้ไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นผู้แสดงที่พบจะมีทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง